

NAGY GERGELY DOMONKOS:
CENTRÁLIS TÉRALAKÍTÁS A MAGYAR BAROKK SZAKRÁLIS ÉPÍTÉSZETBEN

PhD értekezés tézisei

témavezető: Dr. Krähling János
BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék – 2014

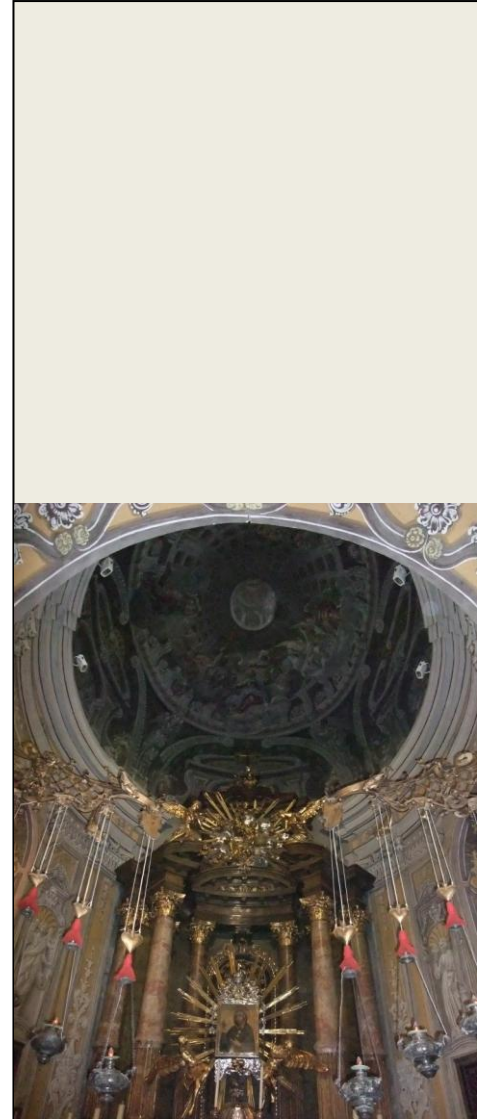
A KUTATÁS LEÍRÁSA ÉS MÓDSZEREI

Kutatásom célja az volt, hogy a magyar barokk építészet egy sajátos emlékcsoportjáról, a centrális templomokról és kápolnákról további ismereteket szerezzünk, melyek alapján pontosabban lehessen meghatározni szerepüket a hazai barokk építészetben.

A kutatás kiindulását a centrális téralakítású emlékek – szándékaim szerint – teljes körű összegyűjtése jelentette. Lehetőségeimhez mérten minél többet igyekeztem személyesen felkeresni, róla felmérést készíteni és építéstörténetéről is információkat szerezni. Az emléktanyag nagysága miatt természetesen az épületek effajta feldolgozása korántsem teljes, és a „végtelenségig” folytatható, de áttekintő elemzésekre már alkalmas.

Az így létrejött anyagból – disszertációm mellékleteként – 173 épületből álló adatbázist állítottam össze, melyben a centrális templomok és kápolnák mellett helyet kaptak a témánk szempontjából fontos ún. „centralizáló” emlékek is, melyekben a centrális és hosszházas jellegzetességek egyformán jelen vannak.

Értekezésem leghangsúlyosabb fejezetében felekezetek és szakrális funkciók alapján elemzem a barokk templomok és kápolnák jellegzetes térformáit, kitérve egyesével a centrális és centralizáló jellegű emlékekre. Ezt egyéb elemzések követik, melyekben a stílári kapcsolatok, a szimbólumok, a korabeli építészeti szakirodalom, a szerkezeti kérdések, valamint az időbeli és földrajzi elhelyezkedés tárgyalásával igyekszem kiegészíteni a centrális téralakítású szakrális templomokról a képet.

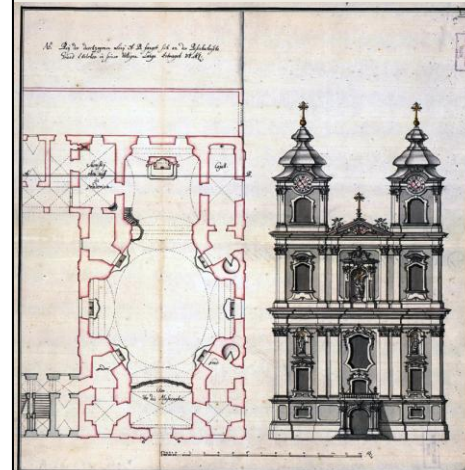

AZ ADATBÁZISBAN SZEREPLŐ EMLÉKEK:

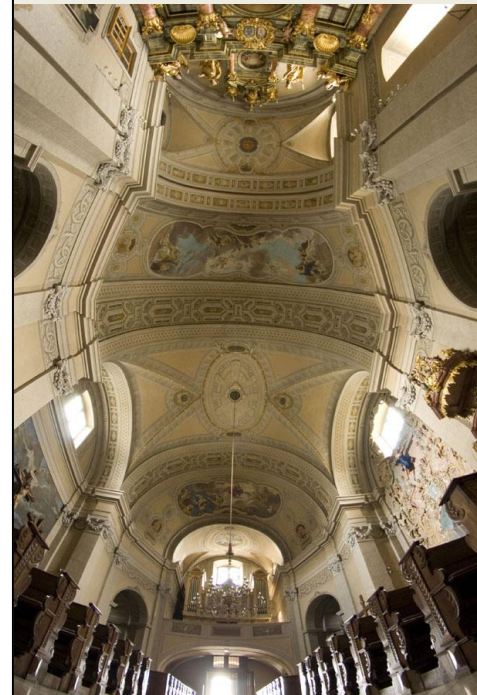
Aba, Szentháromság-plébániatemplom; Ajka (Tósokberénd), Szent István király-templom; Aklimajor (Zirc), kastélykápolna; Andornaktálya, Sarlós Boldogasszony-plébániatemplom; Árpás, Nepomuki Szent János-kápolna; Bajmóc, Hétfájdalmú Szűz-kálváriakápolna; Bakonyszentlászló, Szent László-templom; Balatonkeresztúr, Szent Kereszt felmagasztalása-plébániatemplom; Balászfalva, Szentháromság görög katolikus székesegyház; Bazin, Rozália-kápolna; Bányterenyé (Nagybátony), Szent György-templom; Békéscsaba, evangélikus kistemplom; Bélápátfalva, Szent Anna-kápolna; Besztercebánya, Szent Kereszt felmagasztalása-kálváriakápolna; Besztercebánya, Nepomuki Szent János-kápolna; Bogoszló, kastélykápolna; Boldogasszony, kegykápolnák; Borfő (Kálnaborfű), Hétfájdalmú Szűz-templom; Borsmonostor, Mária mennybemenetele-templom, a ciszterci kolostor temploma; Brogyán, Mindenszentek-plébániatemplom; Budapest (Buda), Szent Jobb-kápolna; Budapest (Buda), Szent Anna-templom; Budapest (Cinkota), evangélikus templom; Búrszentmiklós (Habány), Mária Magdolna-kápolna; Cinfalva, Szent Rókus-kápolna; Csákánydoroszló, Nepomuki Szent János-templom; Cseklész, Szent Anna-kápolna; Dabronc (Ötvöspuszt), Kisboldogasszony-templom; Dénesd, Szent Kereszt Felmagasztalása-templom; Domony, evangélikus templom; Eger, minorita templom; Eger, trinitárius templom; Eperjes, a volt minorita templom mellékkápolnái; Eperjes, kálváriakápolnák: Szent Kereszt-kápolna, Szent Lépcső-kápolna; Érsekújvár, Szűz Mária-kálváriakápolna; Esztergom, Szent István király (helyőrségi)-templom; Felsőleszété, Hétfájdalmú Szűz-kápolna; Felsővisnyó, Szent Miklós-templom (Szűz Mária-kegytemplom); Fertőd, Páduai Szent Antal-kápolna; Fraknó (Újtelek), Rozália-kápolna; Galánta, Hétfájdalmú Szűz-kápolna; Galánta, Szent István király-plébániatemplom; Galgóc, Szent Kereszt-kápolna; Galgóc, Szent Anna-kápolna; Garamszeg, evangélikus templom; Garamszentbenedek, Szent Vér-kápolna; Gölnicbánya, evangélikus templom; Görgényszentimre, kastélykápolna; Grábóc, Szent Mihály és Gábor arkangyalok-kolostortemplom; Gyömöre, Szent Mihály-plébániatemplom; Gyömrő, Nepomuki Szent János-templom; Gyöngyös, Nepomuki Szent János-kápolna; Győr, Nepomuki Szent János-kápolna; Győr, Kármelhegyi Boldogasszony kármelita templom; Győr, Szent Dizmáskálváriakápolna; Győr, Legszentebb Megváltó-plébániatemplom (Salvator-kápolna, Zichy-sírkápolna); Hajmáskér, Szentháromság-plébániatemplom; Hédervár, Peregrinus-kápolna;

Holics, lorettói kápolna; Holics, Szent Flórián-temetőkápolna; Hosszúhetény (Püspökszentlászló), Szent László-templom; Igló, evangélikus templom; Illésfalva, kápolna; Ispáca, Szent Anna-kápolna; Jászberény, plébániatemplom; Jászó, Keresztelő Szent János-templom (a premontrei prépostság temploma); Kaplony, Károlyi-sírkápolna; Karlóca, Béke Királynője-templom; Kassa, Szent Rozália-temetőkápolna; Kecskemét, Szentháromság-kápolna; Kercsed, református templom; Késmárk, Szentháromság-templom (ún. "régi" evangélikus templom); Kisgyalán, Szent Kereszt Felmagasztalása-templom; Kiskorpád, református templom; Kismarton, kálvária (Hegyitemplom); Kismarton, Szent Kereszt-kápolna; Kluknó, Nepomuki Szent János-kápolna; Kolozsvár, unitárius nagytemplom; Komját, Szent Péter és Pál-plébániatemplom mellékkápolnája; Kökény, Szent Kereszt-kápolna; Kömlő, Nagyboldogasszony-plébániatemplom; Körmöcbánya, egykori plébániatemplom; Lajtaszék, Keresztelő Szent János templom, a szervita kolostor temploma; Léka, Szent Miklós-templom, az ágostonrendi prépostság temploma; Lestin, evangélikus templom; Lorettom, Fájdalmas Anya-kápolna (Grasskapelle); Maglód, evangélikus templom; Majk, a kamalduli kolostor remeteházainak magánkápolnája; Malomárka, evangélikus templom; Márcfalva, Nepomuki Szent János-kápolna; Márianosztra, Hétfájdalmú Szűz-kálváriakápolna; Máriapócs, Szűz Mária-kegytemplom; Máriavölgy, Szent kút-kápolna; Máriavölgy, Szent Anna-kápolna; Mátraverebély, Mária mennybemenetele-templom, ferences kegytemplom; Mecseknádasd, Havas Boldogasszony-kápolna; Merény, Szent István király-plébániatemplom; Miskolc, evangélikus templom; Modor, Havas Boldogasszony-kápolna; Mosonmagyaróvár (Lucsony), Hétfájdalmú Szűz-képház; Munkács (Csernek-hegy), görög katolikus kolostortemplom; Nagycenk, Széchenyi-sírkápolna; Nagyfalva, Szent Anna-kápolna; Nagykálló, Szent Péter és Pál-templom; Nagykanizsa (Lazsnápuszta), Szent Kereszt feltalálása-kápolna, az Inkey család sírkápolnája; Nagykanizsa (Miklósfá), Szűz Mária Mennybevétele-templom; Nagykároly, Szent Mihály és Gábor arkangyalok görög katolikus templom; Nagykároly (Lyukashalom), Szentháromság-kápolna; Nagykároly, Kalazanci Szent József-templom, a piarista kolostor temploma; Nagykáta, Szent Kereszt-kápolna, a Keglevich család sírkápolnája; Nagykőrös, Szent László-plébániatemplom; Nagypalugya, evangélikus templom; Nagyszombat, Szűz Mária-kegykápolna; Nagyszombat, Szent Kereszt-kápolna; Nagyszombat, a Stephaneum kápolnája; Nagyszombat, Szent Ilona-templom két mellékkápolnája; Nagyszőlős, Angyalos Boldogasszony(?)-templom, a ferences rendház temploma; Nagyvárad, Szent Órangyalok-kápolna, az irgalmasrendi kolostor kápolnája, "Miseri"-kápolna; Nánánfalva,

Nagyboldogasszony-kápolna; Nemespann, Mindenszentek-templom; Nemesvára, evangélikus templom; Németjásfalva, Szent Kereszt-kápolna (Zeiselhofkapelle); Nezsider, Szent Flórián-kápolna; Nyitraszerdahely, Cortonai Szent Margit-kápolna; Óriszentmárton, Szent Márton-plébániatemplom; Pápa, Nagyboldogasszony-templom, pálos (később bencés) kolostor temploma; Pécs, egykori domonkos templom; Pétervására, Fájdalmas Szűzanya-kápolna; Pozsony, Alamizsnás Szent János-kápolna; Pozsony, Miasszonyunk-kápolna, az ágostonos kanonissza kolostor kápolnája; Pozsony, az érseki palota kápolnája; Pozsony, Szentháromság-templom, a trinitárius kolostor temploma; Pozsony, a vörös csillagkeresztesek kolostorának és kórházának temploma; Pozsony, Árpádházi Szent Erzsébet-templom, az erzsébet apácák kolostorának temploma; Pozsonyhidegkút, Szent Kozma és Damján-plébániatemplom; Sajólad, Hétfájdalmú Szűz-kápolna; Sasvár, Hétfájdalmú Szűz-képház; Sátorlajújhely, Szentháromság-kápolna; Sátorlajújhely, Szent Kereszt-kápolna, a piarista templom oldalkápolnája; Selmecbánya, evangélikus templom; Selmecbánya, kálvária; Sopron, Szent Júdás Tádé-templom, a domonkos kolostor temploma; Sopronkeresztúr, Nepomuki Szent János-kápolna; Stomfa, Szent Mihály-kápolna, Szűz Mária-kápolna (a Szent István-plébániatemplom két mellékkápolnája); Sülysáp (Tápiósáp), Kálváriakápolna, Sótér-kripta; Sümeg, Szent Márton-kastélykápolna; Sümeg, Szent Kereszt-temetőkápolna; Sűvete, evangélikus templom; Szápár, Szent Péter és Pál-templom; Szécsény, Kisboldogasszony-kápolna, temetőkápolna; Szekszárd, Urunk mennybemenetele-plébániatemplom; Szénavár, Rózsafüzér Királynője-kápolna; Szentantál, Sarlós Boldogasszony-kápolna; Szepesvára, Szent Rozália-kápolna; Szepesvára, Nepomuki Szent János-kápolna; Szerencs, Kisboldogasszony-templom; Szigetvár (Domolospuszt), sírkápolna; Tarcsl, Szent Teréz-kápolna; Tardoskedd, Szent István-plébániatemplom; Toporc, evangélikus templom; Trsztena, Szent Kereszt-kápolna; Túrje, Szent Anna-kápolna, a premontrei templom oldalkápolnája; Úröm, Alexandra Pavlovna sírkápolnája; Vác, Szent Rókus-kápolna, egykori temetőkápolna; Vágkeresztúr, Szent Kereszt-plébániatemplom; Vágvörösvár, Szűz Mária bemutatása-plébániatemplom; Várpalota, Zichy-sírkápolna; Vát, Szentkúti kápolna; Vimpác, Szeplőtelen Fogantatás-templom, minorita kolostor temploma; Vöröskő, Nagyboldogasszony-kápolna, kastélykápolna; Zalaegerszeg, Szent Anna-kápolna, temetőkápolna; Zélpusztá, Szentháromság-kápolna; Zombor, Nepomuki Szent János-kápolna

TÉZISEK:

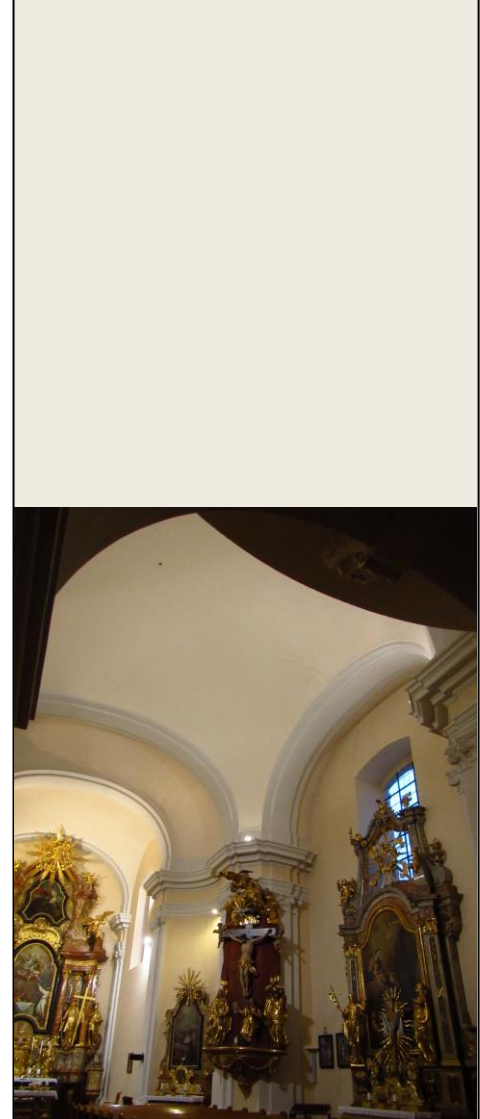
1. A magyarországi, újkori templomok téralakítását befolyásolta a funkciójuk, illetve hogy melyik felekezet számára épültek.

A centrális téralakítás leggyakrabban a római katolikus kápolnák és szerzetesi templomok között fordult elő. Ezzel szemben a parochiális templomok (katolikus plébániatemplomok, ortodox templomok, protestáns gyülekezeti templomok) körében sokkal ritkább volt a centrális téralakítás.

A parochiális templomok építészetét döntően befolyásolta a középkorban kialakult templom-archetípus, amely a közgondolkodás számára homlokzati tornyos, hosszházas teret jelentett. Ezt módosították a felekezeti – liturgikus – jellemzők, és az építést korlátozó előírások, így sajátos épülettípusok alakultak ki. Ezek alapvető hosszházas vonásaihoz olykor centrális jellegzetességek is kapcsolódhattak (például csehboltozatos római katolikus templomok, kliroszos görög rítusú templomok, kereszt alaprajzú evangélikus templomok, négyoszlopos zsinagógák), melyek más-más eredőre vezethetők vissza, mert míg a katolikusoknál a centralitás szimbolikus, addig a keleti rítusú keresztényeknél tradicionális, a protestánsoknál pedig funkcionális okból jelent leginkább meg.

A katolikus vallásgyakorlat viszont eredményezett olyan szakrális épületeket is (például temető-, fogadalmi-, kálváriakápolnákat), melyek megformálásában a hagyományokból eredő kötöttségek kevésbé voltak jelentősek, ugyanakkor kisebb méretük miatt a rendhagyóbb építészeti megoldások sem jelentettek komoly műszaki problémákat. A szerzetesrendek nemzetközi kapcsolatai és autonómabb anyagi helyzete eredményezhette az építészetükben – gyakrabban előforduló – centrális templomokat. A katolikus centrális templomok nagyobb száma kedvezményezett helyzetüknek is köszönhető, és a centrális barokk formákat közvetítő Bécshez, és más, döntően katolikus területekhez fűződő kulturális kapcsolataiknak.

A tézisre vonatkozó publikációk: KRÄHLING-NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2011; KRÄHLING-NAGY 2013; NAGY 2009; NAGY 2011; KLEIN – NAGY 2014

2. A centrális téralakítású, újkori szakrális emlékek eloszlása az egykori Magyarország területén nem homogén: az egykori főváros, Pozsony környékén a legsűrűbb, Erdély területén a legritkább.

Ez a megoszlás számos történelmi (demográfiai, gazdasági, kulturális, vallási) tényezőnek köszönhető. E tényezők között fontos, hogy azokon a területeken, melyek nem kerültek török uralom alá, hamarabb teremődtek meg a feltételek a barokk építkezésekre, nagyobb volt a népsűrűség, és kedvezőbb a gazdasági helyzet. Pozsony esetében Bécs közelsége és kulturálisan mintaadó szerepe is jelentős.

Az 1. tézisben megállapítottam, hogy a felekezetek miképpen voltak hatással a téralakításra, a centrális téralakítású szakrális épületek a katolikus területeken sűrűbben fordulnak elő. Erdélyben volt a protestánsok aránya a legmagasabb.

A nemzetiség általában meghatározta a vallást, némiképpen a vagyoni helyzetet is. Határainkon átívelő kulturális kapcsolataik azonban eredményezhették centrális formák átvételét. Ez például a katolikus németek fogadalmi építkezésein, vagy a szlovák evangélikusok görögkereszt alaprajzú templomain figyelhető meg.

A tézisre vonatkozó publikációk: NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2011

3. A centrális templomok építését elősegítette szimbolikus jelentésük.

Jelképi erejük eredhetett ismert épületek, vagy szimbolikus épületelemek utánzásából, vagy a kor gondolkodására jellemző képi analógiák absztrakt megjelenítéséből.

Közöttük a legjelentősebb a búcsújáró helyek tereinek mintaadó szerepe, a kupola – reneszánsz építészetelméletben gyökerezethető – szimbolikus jelentéstartalma, a kereszt alaprajzú templomoknak Krisztus keresztjére, vagy a háromszög alaprajzú templomok Szentháromságra utaló formája.

A tézisre vonatkozó publikációk:

KRÄHLING-NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2011; KRÄHLING-NAGY 2013; NAGY 2010; NAGY 2011; NAGY 2013

4. A centrális templomok előképei általánosságban más centrális épületek voltak, a korabeli építészeti szakirodalomban megjelent centrális templomtervek hatása a megvalósult épületekre közvetlenül nem kimutatható.

A barokk építészeti szakirodalom egyes művei ismertek voltak Magyarországon, és az építetők átfogó műveltségét gyarapíthatták, általánosságban a centrális tereket népszerűsíthették néhány kiemelkedő példa ismertetése által, építészeti részletformákat terjesztettek, vagy a meginduló építészeti oktatásban jutottak szerephez; ám nem ismerünk olyan hazai centrális templomot, mely a korabeli szakirodalomban megjelent rajz, terv alapján épült volna.

A tézisre vonatkozó publikációk:

KRÄHLING-NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2011; NAGY 2011

5. A római, vagy bécsi barokkból ismert tamburos, lanternás, csegelyes kupola nem épült a magyar barokkban. A szűkebb anyagi lehetőségek testet öltöttek a térlefedő szerkezetek redukálódásában is. A centrális terek lefedése leggyakrabban tambur és lanterna nélküli kupola, illetve a XVIII. század derekáig kolostorboltozat, utána csehboltozat volt.

Az európai barokk nagy központjaihoz képest Magyarország abban az időben jóval szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkezett, így az építészete is provinciálisnak mondható. Ez megmutatkozott abban is, hogy a nyugati mintákat utánzó templomok is sokszor szerényebb kialakításúak lettek. Jó lehetőség adódott a spórolásra a térlefedő szerkezetek egyszerűsítésével. Még a legvagyonosabb építtető, az uralkodó is rendre a költségek csökkentését rendelte el a kiemelkedő szakrális építkezéseken. Ezek miatt felértékelődött a XVIII. században elterjedő szerkezet, a csehboltozat szerepe, amely olcsóbb volt, mint egy valódi kupola, de kiválóan alkalmas a centrális terek lefedésére. Az épülettömegeből kiemelkedő négyzeti kupolák mellőzésében a hagyományok is szerepet játszhattak, mert Magyarországon a középkorban sem volt gyakorlat a négyzeti tornyok építése.

A tézisre vonatkozó publikációk:

KRÄHLING-NAGY 2013; NAGY 2009; NAGY 2010; NAGY 2012

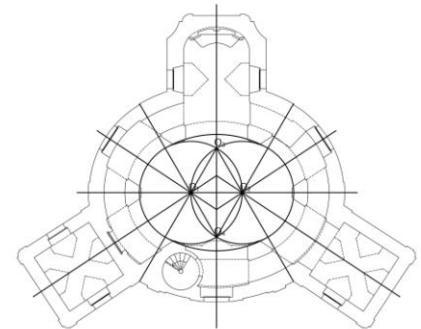

6. Az ovális hajójú templomok leggyakrabban triangulációs szerkesztéssel jöttek létre.

Az elsőként Sebastiano Serlio traktátusában szereplő triangulációs kosárvszerkesztés szolgált a legtöbb esetben a geometriai forma meghatározására. Ebből az is következik, hogy az ovális tereket nem nagy- és kistengelyük meghatározása után szerkesztették, hanem csupán a nagytengelyük volt adott, a kistengely mérete a szerkesztésből következett. Több koncentrikus ovális esetében az íveket ugyanazokból a középpontokból szerkesztették, a szerkesztés kiindulását általában a tér belső felülete adta. Ovális homlokzati elemek esetében is gyakran használták a nevezett szerkesztést, ilyenkor a kiindulást a külső ív adta, hiszen a falszövetbe helyezett, előregyártott kőelem esetében e kettő találkozásának ívét kellett tudni legegyszerűbben kiszerkeszteni.

A tézisre vonatkozó publikációk:

NAGY 2009; NAGY 2010; NAGY 2012

7. A szakirodalom eddigi általános szemlélete, mely szerint a centrális téralakítás a magyar barokk szakrális építészetben néhány ritka kivételre korlátozódik, revízióra szorul és árnyalandó.

Az általános értékelés úgy pontosítható, hogy a parochiális templomok körében – katolikus és protestáns részről egyaránt – valóban ritka megoldás volt a centrális térformálás, noha a XVIII. század közepétől mind erősebb centralizáló tendenciák figyelhetők meg téralakításukban. A szerzetesi templomok és kápolnák esetében azonban számos példát találunk a centrális térformálásra, amelyek jelentőségét a XVIII. század építészeti összképében a barokkizált középkori centrális kápolnák tovább növeltek. A római, vagy bécsi nagy templomokhoz fogható, városi környezetben álló, reprezentatív, nagy centrális templomunk valóban kevés volt, de ez a magyar barokk lassú kibontakozásával teljesen egybecseng.

A tézisre vonatkozó publikációk:

KRÄHLING-NAGY 2009; KRÄHLING-NAGY 2011; KRÄHLING-NAGY 2013; NAGY 2009; NAGY 2010; NAGY 2012

PUBLIKÁCIÓIM A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁBAN

- KRÄHLING-NAGY
2009 János Krähling – Gergely Domonkos Nagy: Late baroque greek-cross plan type Lutheran churches in Hungary. In: Periodica Polytechnica – Architecture. 40(2009)/2. pp. 77-86.
- KRÄHLING-NAGY
2011 Krähling, János – Nagy, Gergely Domonkos: Príspevok k výskumu architektoktonického dedičstva slovenských evanjelikov v Uhorsku – tradícia barokovej centrality. Contributions to the architectural heritage of Slovak lutherans in historic Hungary – the tradition of Baroque centrality. In: Architectura & Urbanismus/Architecture and Town Planning. XLV(2011)/1-2. pp. 2-19.
- KRÄHLING-NAGY
2013 Krähling János – Nagy Gergely Domonkos: A nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervei. In: Ars Hungarica XXXIX(2013)/ Supplementum. Tanulmányok Kelényi György tiszteletére. pp. 81-88.
- KLEIN – NAGY
2014 Klein, Rudolf – Nagy, Gergely Domonkos: The synagogue in Óbuda – an architectural witness to the Jewish religious reform. In: Schriften der Bet Tfila - Forschungsstelle für jüdische Architektur in Europa. Szerk.: Aliza Cohen-Mushlin - Harmen Thies. Michael Imhof Verlag GmbH & Co. KG, Petersburg. In press.

- NAGY 2009 Nagy Gergely Domonkos: Erdély centrális barokk templomai. Egy műemlékfelmérés tanulságai. In: Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. Szerk.: N. Kis Tímea. ELTE BTK Művészettörténet Intézeti Képviselő. Budapest. 2009. pp. 87-99.
- NAGY 2010 Nagy Gergely Domonkos: A nagykátai Kegevich-kápolna. In: Építés – Építészettudomány 38(2010)/1-2. pp. 151-171.
- NAGY 2011 Nagy Gergely Domonkos: Az erzsébetvárosi örmény nagytemplom – térszervezés és struktúra. In: Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk.: Orbán János. Maros Megyei Múzeum. Kolozsvár-Marosvásárhely. 2011. pp. 73-84.
- NAGY 2012 Nagy Gergely Domonkos: A nagykárolyi piarista templom. Szakdolgozat. Műemlékvédelmi szakmérnöki képzés, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2012.
- NAGY 2013 Nagy, Gergely Domonkos: Gothicized buildings and the role of symbols in Baroque architecture. In: Periodica Polytechnica. Architecture. 44(2013)/2. pp. 69-76.

